

O'ZGA TILLI SINFLARDA ALISHER NAVOIY HAYOTI VA IJODINING O'RGANILISHI

Iroda Ishonxanova,

*Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU o'qituvchisi
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)*

E-mail: ishonxanova74@bk.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17904299>

Annotatsiya: *She'riyat mulkining sultoni Alisher Navoiy hayoti va ijodi umumiy o'rta ta'lim maktablari adabiyot fani dasturlaridan mustahkam o'rin olgan. O'quvchilar boshlang'ich sinflardan boshlab shoir ijodi bilan tanishadilar. Bundan tashqari, yurtimizdagi ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda ham Alisher Navoiy shaxsiyatini o'rganishga alohida e'tibor beriladi. Ushbu maqolada ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarning adabiyot darsliklari ko'rib chiqilgan. Bu darsliklardagi Alisher Navoiyga taalluqli bo'lgan mavzular borasida mulohazalar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *adabiyot, darslik, o'quv mashg'uloti, doston, g'azal, ruboiy, hikmatli so'z, fard.*

Аннотация: *Жизнь и творчество султана поэтического сословия Алишера Навои прочно укоренились в программах предмета литературы общеобразовательных школ. С творчеством поэта учащиеся знакомятся с младших классов. Кроме того, особое внимание уделяется изучению личности Алишера Навои в школах, где образование ведется на других языках. В данной статье рассмотрены учебники литературы школ, в которых обучение ведется на русском языке. Были высказаны замечания по темам, касающимся Алишера Навои в этих учебниках.*

Ключевые слова: *литература, учебник, учебное занятие, эпос, газель, рубаи, афоризмы, фard.*

Abstract: *The life and work of the Sultan of the poetic estate, Alisher Navoi, are firmly rooted in the literature subject programs of secondary schools. Students have been getting acquainted with the poet's work since elementary school. In addition, special attention is paid to studying the personality of Alisher Navoi in schools where education is conducted in other languages. This article examines the textbooks of literature of schools where instruction is conducted in Russian. Comments were made on topics related to Alisher Navoi in these textbooks.*

Keywords: *literature, textbook, educational lesson, epic, ghazal, rubai, aphorisms, fard.*

Kirish. Ulug' o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy nafaqat Sharq she'riy olami, balki jahon madaniyati va adabiyotida o'z o'rniga ega bo'lgan ijodkordir. Uning asarlari jahonning ko'plab tillariga tarjima qilinishi bilan birga, turli millat olimlari tomonidan Alisher Navoiy hayoti va ijodiy faoliyatiga doir ilmiy tadqiqotlar olib borganlar. Shuningdek, dunyoning ko'plab mamlakatlarida ta'lim tizimining turli bosqichlarida Alisher Navoiy hayoti va ijodiy faoliyatiga oid manbalar o'rganiladi. Ushbu mavzularni o'rganish uchun ma'lum soatlar ajratilgan. Shu jumladan, O'zbekistondagi ta'lim rus tilida olib boriladigan umumiy o'rta ta'lim maktablarining "Литература" darsliklarida ham g'azal mulkining sultoniga tegishli ma'lumotlar aks etgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ta'lim rus tilida olib boriladigan umumiy o'rta ta'lim maktablarining adabiyot darsliklarida Alisher Navoiy hayoti va

ijodining o'rganilish darajasi tahlil qilindi. Metod sifatida taqqoslama, tavsifiy va tahliliy yondashuvlar qo'llanildi. Darsliklardagi Navoiy asarlaridan olingan parchalar, hikmatli so'zlar, ruboiy va dostonlardan namunalar mazmuniy, badiiy va didaktik jihatdan tahlil etildi. Shuningdek, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga moslik va o'qitish samaradorligini baholashga e'tibor qaratildi.

Tahlil va natijalar. Keyingi yillarda jamiyat hayotida katta o'zgarishlar yuz bermoqda: yangicha texnologiyalar ko'plab sohalarning isloh qilinishiga zamin bo'lib xizmat qilmoqda. Bunday islohotlar, o'z navbatida, ta'lim tizimida ham yangilanishlarni boshlab bermoqda. Turli yillarda nashr etilgan darsliklarni ko'zdan kechirganimizda, oxirgi yillardagi nusxalari avvalgilaridan ancha farq qilishini kuzatamiz. Ayniqsa, adabiyot darsliklarida sezilarli o'zgarishlar bo'ldi. Badiiy adabiyotning ma'naviyatga, tafakkurga, madaniyatga, nutq boyligiga qanchalik samarali ta'sir ko'rsatishi umumiy o'rta ta'lim maktabi darsliklarida aks ettirildi. Bu holat adabiyot o'quv mashg'ulotlarining qiziqarli hamda mazmunli o'tishida juda muhim ahamiyatga ega.

Biz o'z mavzumiz doirasida, ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarning "Adabiyot" ("Литература") darsliklarini ko'rib chiqdik. Rusiyzabon o'quvchilarga Alisher Navoiy haqida ma'lumot berish 6-sinf darsligidan boshlanadi. Darslikda Alisher Navoiy shoir, musiqachi, rassom va davlat arbobi sifatida tanishtiriladi. Uning o'ziga xos xususiyati sifatida o'zbek she'riyati quyoshi hamda o'zbek adabiy tilining asoschisi ekanligi aytib o'tiladi. Shu o'rinda darslikda "zullisonayn" so'zining qo'llanishi hamda izohi berilishi diqqatga sazovordir. Chunki bu so'z umumiy o'rta ta'lim tizimida juda kam ishlatiladi va ko'p o'quvchilar ma'nosi haqida ma'lumotga ega emas. Darslikda Alisher Navoiyning sevimli janrlaridan biri ruboiy bo'lganligi aytib o'tilgan hamda ruboiylardan namunalar keltirilgan.

Здесь розы нет, а мне о ней твердят!

Пройти б у сада – вдоль его оград –

Пусть прелесть розы очи не узрят,

Зато вдохну чудесный аромат!

(Gul zikrin eshiturmen-u, yo'q guldin asar,

Bu bog' eshigidin istaram oncha guzar.

Kim, topmasa gul jamolidin bahra nazar,

Bore isidin yetsa dimog'img'a xabar.)

Кто службой шаху добывает хлеб,

Тот может быть и хром, и глух, и слеп.

Но тайну скрыть и быть немым, что склеп, -

Труднейшая из всех земных судеб.

(Kim istasa saltanat, saxodur anga shart,

Har va'daki aylasa vafodur anga shart.
Kim faqr talab qilsa, fanodur anga shart,
Ollig'a nekim kelsa, rizodur anga shart.)

Ruboiylar matnidan so'ng ijodiy topshiriqlar berilgan.

Rusiyzabon o'quvchilarga Alisher Navoiy haqida ma'lumot berish 7-sinf darsligida davom etadi. n boshlanadi. «Алишер Навои. Афоризмы» mavzusida aforizmlar haqida nazariy ma'lumotlar berilgan, mashhur kishilarning mutolaa va tafakkur haqidagi hikmatli so'zlaridan namunalar keltirilgan. So'ng Alisher Navoiyning hikmatli so'zlari berilgan. Masalan:

Язык является духовной сокровищницей замком, а слово – к этому замку ключом.
(Ko'ngil hazinasining qulfi — til; u hazinaning kalitini — so'z bil.)

*Посеешь горечь – горек плод,
От сладких зёрен – сладкое взойдет.*
(Kishi xanzal eksa, achig' bar topar,
Va gar nayshakar eksa, shakkar topar.)

Hikmatli so'zlardan so'ng shunday amaliy topshiriqlar berilgan. Topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi hamda o'z mulohazalarini erkin bayon eta olishiga asoslangan. Bunda bola hikmatli so'zlar mazmunini chuqurroq tushunishga harakat qiladi.

Yana shu darslikda Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidan parcha berilgan.

*Я славлю жемчуг слова! Ведь оно
Жемчужицею сердца рождено.
Четыре перла мирозданья – в нём,
Всех звезд семи небес блистанье – в нём...*

*Ведь слово – дух, что в звуке воплощён,
Тот словом жив, кто духом облачён...
С булатным ты язык сравнил клинком,
С алмазным слово я сравню сверлом.*

(So'z guharig'a erur oncha sharaf,
Kim bo'la olmas anga gavhar sadaf.
To'rt sadaf gavharining durji ul,
Etti falak axtarining burji ul.

Jon o'lub ul, run aning qolibi,
Kim tanida ruh, aning tolibi.

Gar xud erur xanjari po‘lod til,
Suftidog‘i injulari so‘zni bil.)

Darslikda fard haqida nazariy ma‘lumot berilgan va Alisher Navoiy fardi namuna sifatida keltirilgan.

*Друг обвинит – молчи; он хочет, чтоб в зеркало упал твой взгляд,
Коль мутно в зеркале, не думай, что в этом друг твой виноват.*

Ushbu fard shoirning

Kishi aybing desa, dam urmag‘ilkim, ul erur ko‘zgu,
Chu ko‘zgu tiyra bo‘ldi, o‘zga aybing zohir aylarmu?

fardi tarjimasidir. Fardda payg‘ambarimizning: «Musulmon musulmonga ko‘zgu», - degan hadislar shoir tomonidan o‘ziga xos tarzda badiiy shaklga solingan.

Lekin biz rus tilidagi (Vsevolod Rojdestvenskiy tarjimasi) variantini ko‘rib chiqsak, mazmuni biroz farq qiladi: Do‘sting ayblasa – sukut saqla, u nigohing ko‘zguga tushishini xohlaydi. Agar ko‘zgu xiralashsa, bunda do‘stingni aybdor deb o‘ylama.

Mantiqan olib qaralganda, tarjima mazmuni ham farddagi g‘oya ifodasiga xizmat qiladi. Chunki ko‘zgu xira bo‘lsa, ya‘ni aybini ko‘rsatmasa, do‘st aybdor bo‘lmaydi. Aybini eshitgisi kelmayotgan kishi aybdor, chunki u ko‘zguni o‘z nafasi orqali xiralashtiradi. Darslikda keltirilgan bu fard 7-sinf o‘quvchilari yoshi hamda fikrlash doirasiga mos deb hisoblaymiz. Ta‘lim rus tilida olib boriladigan umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinf adabiyot darsligida Alisher Navoiy hayot yo‘liga keng o‘rin berilgan. Mashhur shoirimiz Hamid Olimjonning Alisher Navoiy haqidagi she‘ri epigraf sifatida qo‘llanib, so‘z mulkining sultoni hayot yo‘li haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

8-sinf darsligiga Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidan parchalar kiritilgan.

Не два понадобилось слова ей, —

Пять слов служило тут основой ей:

«Фирак» — разлука. «Ах» — стенаний звук,

«Раишк» ревность, корень самых горьких мук,

«Хаджр» — расставаньё. «Дард» печали яд.

Сложи пять первых букв, прочтешь: «Фархад».

(Anga farzona Farhod ism qo‘ydi,

Hurufi ma‘xazin besh qism qo‘ydi.

Firoqu rashku hajru oh ila dard,

Birar harf ibtidodin aylabon fard.)

Agar Farhod ismidagi harflarning ketma-ketligini kuzatsak, rus tilidagi tarjimada biroz o‘zgarishni ko‘ramiz. Arab tilidagi “alif” harfining “o” va “a” unlilarini ifodalashi haqidagi ma‘lumotni qabul qilish rus kitobxonlariga qiyinchilik tug‘dirmasligi uchun shu

ko‘rinish ma’qul ko‘rilgan deb hisoblaymiz. Ushbu tarjima 1968-yilda O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi tomonidan chop etilgan Alisher Navoiyning rus tilidagi 10 tomlik asarlarining 4-tomidan o‘rin olgan.

Darslikda berilgan boblarda Farhodning bolaligi, uning zehri o‘tkir va bilimli bo‘lib yetishgani, xotirasi kuchliligi, “Qur’on”ni juda qisqa muddatda yod olgani haqida hikoya qilinadi. Bu holatlar 8-sinf o‘quvchilari uchun namuna vazifasini o‘taydi, ular Farhoddan ibrat oladilar.

Ayniqsa, Farhodning iqtidorlari sanab o‘tilgan parchalarga alohida e’tibor qaratish lozim deb hisoblaymiz. Masalan:

Фархад особенным ребенком рос:

Как муравей питаясь, львенком рос.

В год – у него тверда была нога,

В три – не слова низал, а жемчуга,

И речь его не речью ты зови, -

Зови ее поэмою любви.

В три года он, как в десять, возмужал,

Все взоры этим чудом поражал...

(Icharda mo‘rdin o‘ksuk g‘izosi,

Topib qut onchakim, arslon bolosi.

Bu yanglig‘ chun bir o‘ldi yoshi oning,

Sharaf durrig‘a yetti boshi oning.

Qadam urdiyu tarki mahd qildi,

Qo‘yub emgak yururga jahd qildi.

Chu uch yoshig‘a chekti davri aflok,

Takallum qildi andoqkim duri pok.

Ajabdur uch yoshida ko‘zga atfol,

Nechukkim o‘n yoshida o‘zga atfol.)

Yuqoridagi misralarda Farhodning boshqalarga o‘xshamaydigan xususiyatlari haqida gapiriladi. Dostonda bunday o‘rinlar juda ko‘p. Xususan, Farhodning tez savod chiqargani, “Qur’on”ni yod olgani haqidagi misralar ustida ishlansa, o‘quvchilarga samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Тот день был первым днем его побед, -

Он в первый день освоил весь абджед.

Умом пытлив и прилежаньем рьян,

Он через год знал наизусть Коран.

Знал все построчно, постранично он,

Ни слова не читал вторично он.

Но, раз прочтя, все закрепит в мозгу,

Как бы резцом наносит на доску...

(Ham avval kunda berdi sarvi gulxad

Atog'a hadyai ta'limi abjad

Uchunchi oy ravon bo'ldi savodi,

Burung'i yilda Qur'on bo'ldi yodi.

Agar bir qatla ko'rdi har sabaqni,

Yana ochmoq yo'q erdi ul varaqni.

Ne so'z nikim o'qub ko'ngliga yozib,

Dema ko'ngliki, jon lavhiga qozib.)

Parchalardan so'ng berilgan savol va topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil fikrlari hamda asar yuzasidan taassurotlarini bilishga xizmat qiladi. Shu o'rinda bir mulohazani aytib o'tishni joiz deb bilamiz. Darslikda berilgan parchalar Farhod va Shirinning o'limi bilan yakunlanadi:

В парче, в шелках желанный гость лежал,

Как будто сон сладчайший он вкушал...

Залюбовавшись гостя чудным сном,

Столь сладостным и не пробудным сном,

Ширин глядела – и хотелось ей

Таким же сном забыться поскорей,

И с милым другом ложе разделить,

И жажду смерти так же утолить.

(Bu yanglig' uyqu ko'rgach sarvi cholok,

Anga hamxobaliq qildi havasnok.

Qo'yubon ro'y-barro', do'sh-bardo'sh,

Bo'lub o'z bedili birla hamog'ush.

Ko'nguldin shu'laliq ohe chiqordi,

Ko'zi hamxobadek uyqug'a bordi.)

Bu darslikda berilgan parchaning oxirgi misralari. Unda Shirinning jonsiz Farhodni ko'rganda o'zi ham o'lishni istagani aks etgan. Sevgi yo'lida o'zlarini halok qilganlar haqidagi hikoyat maktab o'quvchilariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli Farhod va Shirinning o'limi bilan bog'liq parchalarni darslikka kiritmaslik ma'qul bo'lardi.

Rus sinflarining 9-sinf adabiyot darsligida Alisher Navoiy shaxsiyatiga alohida to'xtab o'tilmagan bo'lsa ham, g'azal haqida nazariy ma'lumot keltirilganida, shoirning g'azali misol tariqasida keltirilgan.

Сиянием твоего лица, его огнем обожжены, -

Черны и брови, и глаза твои, и родинки твои черны.

Из раны сердца моего ты вылетел, мой скорбный вздох,

И опалил моей тоской сердца людские всей страны...

Бедя и скорбь! Небытию скорей предайте Навои:

Он от печали изнемог, он жаждет вечной тишины.

G'azaldagi quyosh, oy, gul, qimmatbaho tosh kabi timsollarga sevikli yorning xususiyatlarini qiyoslagan shoir betakror obraz yaratganining guvohi bo'lamiz. Birinchi baytning mazmuni shunday: yuzing shu'lasi shunchalik o'tkirki, uning olovidan kuygani uchun yorning qoshi, ko'zi va xoli qop-qoradir. Qizning yuzi nurli hamda qosh-ko'zlari qoraligiga shoir va oshiq shunday izoh beryapti. "Husni ta'lil"ga keltirilgan bu chiroyli namuna o'quvchilarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi deb o'ylaymiz.

Yuqorida sanab o'tilgan darsliklarda Alisher Navoiyning hikmatli so'zlari, ruboiylari, bir g'azali, bir fardi, "Hayrat ul-abror" hamda "Farhod va Shirin" dostonlaridan olingan parchalar mavjudligini ko'rib chiqdik. Nazarimizda, biz Navoiyni ko'proq g'azal janri ustasi deb bilganimiz sababli rus sinflarida ham shoir g'azallariga alohida soat ajratilishini maqsadga muvofiq deb bilamiz. Rusiyzabon o'quvchilar ham Alisher Navoiyning dunyoga mashhur g'azallaridan namunalar yod olishlari zarur. Chunki har yili respublika miqyosida "G'azalxon yoshligim", "Navoiy vorislari" kabi ko'rik-tanlovlar o'tkaziladi.

Shu o'rinda yana bir mulohazani aytib o'tish zarur deb hisoblaymiz. Alisher Navoiy haqida xalq orasida ma'lum va mashhur bo'lgan rivoyatlar "El desa Navoiyni" nomi bilan chop etilgan. Odatda, adabiyot fani o'qituvchilari ushbu to'plamdan unumli foydalanadilar. Rusiyzabon o'quvchilarni ham bunday rivoyatlardan bahramand etish foydadan xoli bo'lmaydi, nazarimizda.

Xulosa. So'z mulkining sultoni hazrat Alisher Navoiyning ijodi o'zining jozibasini bilan butun dunyoni o'ziga jalb qilgan. Uning asarlari dunyoning turli tomonlarida sevib o'qiladi hamda tadqiq qilinadi. Shu jumladan, yurtimizdagi ta'lim rus tilida olib boriladigan ta'lim muassasalarida ham bunga alohida e'tibor qaratilgan. Yuqorida rus sinflarining adabiyot fani darsliklarini ko'rib chiqdik. Shu narsaga amin bo'ldikki, rusiyzabon sinflarda ham so'z dahosi hayoti va ijodiga ma'lum soatlar ajratilgan. Alisher Navoiyning turli janrdagi asarlaridan namunalar keltirilgan. Ularni tushunish, tahlil qilish hamda fikr-mulohazalar bildirish uchun turli savol va topshiriqlar ham berilgan. Agar fan o'qituvchisi ulardan unumli foydalansa hamda o'zi ham boshqa qo'shimcha ma'lumotlarni o'quvchilar diqqatiga havola qilsa, o'quv mashg'ulotlari samarali va qiziqarli bo'ladi. Yana bir diqqatga sazovor joyi shundaki, ba'zi darsliklarda Alisher Navoiy o'quvchilarga musiqachi, rassom sifatida tanishtirilgan o'rinlari bor. Bu ma'lumotlar Alisher Navoiy shaxsini yuksaltirish bilan birga, o'quvchilarning unga bo'lgan qiziqishini orttiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy Alisher. To'la asarlar to'plami. 10 jildlik. 6-jild. Hayrat ul-abror. Farhod va Shirin. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2013. – 812b.
2. Варфоломеев И.П., Миркурбанов Н.М. Литература: учебник для 8-класса в двух частях для школ общ. средн. образов. с рус. яз. обуч., II часть. – Ташкент: «Узбекистан», 2019. – 240 с.

3. Камилова С.Э., Ротанов А.Н. Литература: учебник для 6-класса. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2022. – 224 с.
4. Каминская Е.М., Балтаева А.М. Литература: учебник для 7-класса. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2022. – 224 с.
5. Навоий Алишер. Махбуб ул-кулуб. – Тошкент: Фафур Гулом нашриёти, 1983. – 112б.
6. Навоий Алишер. Хазойин ул-маоний. – Тошкент: “Тамаддун” нашриёти, 2011. – 732б.
7. Навоий Алишер. Ҳайратул-аброр. – Тошкент: Фафур Гулом нашриёти, 1974. – 145б.
8. Навоий Алишер. Ҳикматлар. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2013. – 256б.
9. Петрухина Н.М., Гарипова Г.Т. Литература: учебник для 9-класса в двух частях для школ общ. средн. образов. С рус.яз.обуч., II часть. – Ташкент: «Узбекистан», 2019. – 240 с.
10. <http://slovo.nx.uz/alisher-navoi>
11. <https://tafakkur.net/kishi-aybing-desa/alisher-navoiy.uz>
12. <https://www.google.com>

